

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

БАХАР САМЕД ВАХИД ГЫЗЫ БАГИРЛЫ

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СУРЫ «АРРАХМАН»
В ПЕРЕВОДЕ АКАДЕМИКА И.Ю.КРАЧКОВСКОГО И
В.ПОРОХОВОЙ. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
ТЕКСТА В СРАВНЕНИИ С ОРИГИНАЛОМ.**

10.02.20 – Сравнительно-историческое и сравнительно-
типологическое языкознание

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам**

БАКУ–2011

**Работа выполнена на кафедре Общего и русского
языкознания Бакинского славянского университета**

Научный руководитель: доктор филологических наук,
профессор **Э.Р. Пириев**

Официальные оппоненты: доктор филологических наук,
профессор **Х.М. Зарбалиев**

кандидат филологических наук,
доцент **Н.Н. Мамедов**

Ведущая организация: **Институт рукописей
им.М.Физули при НАНА**

Защита состоится “ 24 ” _____ 06 _____ 2011 года в “ _____ ”
часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертации на соискание ученой степени доктора и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г. Баку, ул. С. Рустама 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ

Автореферат разослан

Ученый секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071

*кандидат филологических
наук, доцент* **Н.Р. Мугимова**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. В современном мире роль религии неуклонно возрастает. Если совсем недавно в мире превалял дух атеизма, то сегодня всё больше и больше людей обращаются к вере. Возможно, это непосредственный результат колоссального развития техногенной цивилизации, когда дух рационализма проникал во все сферы жизни и деятельности человека. Сегодня человек понимает, что даже фантастическое развитие техники не спасет его от духовной катастрофы. На Западе сегодня наблюдается массовое увлечение восточными религиями от буддизма до конфуцианства, от индуизма до синтоизма. Не последнее место среди этих увлечений занимает и ислам.

Мощным фактором, стимулирующим интерес к мусульманской литературе и прежде всего к Священному Корану, явился рост интереса к самому исламу, все большим количеством людей по всему миру рассматривающимся сегодня как наиболее демократическая религия. Разумеется, интерес к Корану стимулируется также западными концепциями исламского фундаментализма. Все больше людей в России и на Западе хотят сами знать, что же написано в Коране, к чему призывает священная книга мусульман. В этих условиях анализ переводов Корана на русский язык приобретает очень большое значение. Для Азербайджана такое исследование вдвойне актуально, поскольку ислам является частью культурного фона страны.

Объект исследования составили русские переводы Корана, выполненные академиком И.Ю.Крачковским и В.Пороховой.

Предметом исследования является выявление смысловой точности переводов путем сопоставительного анализа с оригиналом.

Основная цель исследования заключается в определении характеристик переводов Крачковского и Пороховой, а

также в определении точности на основе сопоставительного анализа самих переводов на фоне текста арабского оригинала.

Для достижения основной цели исследования были решены **следующие конкретные задачи:**

- были определены теоретические предпосылки сопоставительного анализа;

- изучен арабский оригинал как на эксплицитном уровне, формируемом значениями лексических единиц, так и на образном уровне;

- изучены тексты русских переводов, выполненных академиком Крачковским и Пороховой;

- проведен сопоставительный анализ указанных русских переводов;

- к анализу привлечены также переводы Корана на азербайджанский и английский языки;

- результаты проведенного сопоставительного анализа обобщены и представлены в виде кратких выводов.

Теоретическая ценность исследования непосредственно связана с определением теоретических принципов анализа, обобщением результатов работы, а также формулированием общих выводов.

Практическая ценность исследования связана с самой процедурой анализа, возможностью использования методики сопоставительного анализа, ценностью материалов и результатов исследования для работ подобного типа. Кроме того, материалы и результаты исследования могут быть использованы на восточном и богословском факультетах БГУ, на переводческом факультете БСУ, при составлении общих и специальных курсов в вузах Республики по арабскому языку, теории и практике перевода, общей филологии.

Научная новизна исследования определяется тем, что впервые в лингвистическом аспекте сопоставляются самые популярные русские переводы Корана, определяются их достоинства и недостатки, обобщаются результаты сопоставительного

анализа, даются рекомендации относительно дальнейших переводов на русский язык.

Методы исследования. В диссертации использованы в основном метод семантического анализа, описательный и сопоставительный методы. Каждый из методов непосредственно связан с конкретными задачами, решаемыми в диссертации. Так, метод семантического, или компонентного, анализа используется при анализе семантической структуры лексических и синтаксических единиц. Описательный метод является основным средством интерпретации текста. Сопоставительный метод используется при сравнительном описании соотносительных текстов на разных языках, а также переводов И.Ю.Крачковского и В.Пороховой.

Источники исследования. Основными источниками исследования послужили текст Священного Корана на арабском языке, а также тексты переводов Корана на русский, азербайджанский и английский языки, словари арабского, русского, азербайджанского и английского языков.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Ни один из переводов Корана не приближается к тексту оригинала прежде всего в силу особой организации семантической системы арабского языка, развитой полисемии и омонимии, особого культурного фона, стоящего за лексико-семантическими и фразеологическими средствами, особой образности, составляющей основу семантической структуры текста.

2. Перевод В.Пороховой, несмотря на то, что он называется переводом смыслов, порой удален от смысла, поскольку строится на образной передаче.

3. Перевод, выполненный академиком И.Ю.Крачковским, считается чуть не подстрочником, однако он выглядит точнее, поскольку переводчик боится отходить от слова Корана.

4. Актуализация внутренней формы лексико-семантических средств оригинала является существенным препятствием на пути точности перевода.

5. Переводы не восстанавливают информацию культурного фона, поэтому они не могут соответствовать оригиналу с точки зрения смысла.

6. В переводах полностью утрачивается символическая роль арабизмов, точнее, в переводах отсутствуют символы, выполняющие в оригинале существенную организующую роль.

Апробация работы. Основные положения диссертации прошли апробацию в виде докладов на теоретических семинарах, проводимых в БСУ, вузовских, межвузовских, республиканских и международных конференциях. Результаты исследования нашли отражение в 8 статьях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается актуальность темы, говорится об объекте и предмете, основной цели и задачах исследования, его теоретической и практической ценности, методах и источниках.

Первая глава – **«Проблематика сакральных переводов и современная лингвистика»** – состоит из двух разделов. В первом разделе, который называется **«Понятие сакрального текста и его особенности, затрудняющие перевод на другие языки»**, рассматриваются особенности сакральных текстов, а также история их переводов. Внимание фиксируется на переводах Библии и Корана. Проведенный анализ позволяет утверждать, что сакральный перевод характеризуется рядом особенностей, в значительной степени затрудняющих перевод. Традиция перевода сакральных текстов непосредственно связывается в работе с социо-культурными факторами. В этом аспекте сравнивается библейская традиция и кораническая. Так, отмечается, что в пространстве библейских переводов фактически

создается новая культура и новая традиция фундаментального текста.

В этом разделе диссертации отмечается особая культурная роль Корана, переводы которого были запрещены. Переводы Корана в истории культуры совершались, но как суперэтнический фактор ислам сохранял свою целостность в силу того, что богослужение проводилось исключительно на языке оригинала.

Второй раздел первой главы называется **«Современная лингвистика и ее влияние на теорию и практику перевода»**. В этом разделе анализируются фундаментальные труды современного языкознания, которые рассматриваются не сами по себе, а с точки зрения влияния на теорию и практику перевода. В этом разделе рассматриваются отдельные положения теории языка, оказавшие влияние на современную теорию и практику перевода.

Здесь анализируются отдельные высказывания специалистов в области теории и практики перевода, вскрывается несостоятельность утверждений относительно качества выполняемых переводов, основанных на интуитивных предположениях. Сравниваются лингвистический и литературоведческий анализы, лингвистический анализ сопоставляется с математическим. Утверждается, что лингвистический анализ строится на учете непосредственно составляющих языковых единиц, поэтому в процессе сопоставительного лингвистического анализа исследователь ничего не добавляет от себя, и результаты анализа опираются на объективные данные.

Проведенный анализ позволяет выявить такие особенности сакрального текста, как актуальность внутренней формы, многозначность знака в контексте, особая функциональная нагруженность имен, особый историко-культурный и мистический характер содержания фоновой информации, наличие многовековой экзегетической и герменевтической традиции. Все

указанные аспекты создают особый уровень сложности, который не удается преодолеть переводчикам.

В истории ислама никогда не складывалась ситуация, напоминающая историю библейских переводов. Мусульмане всего мира объединяются вокруг Корана, которым для них является исключительно арабский подлинник.

Переводы Священного Корана носят исключительно культурный характер, поэтому и отношение к ним формируется как к некоторому культурному феномену. Однако поскольку в современном мире ислам занимает лидирующие позиции по числу прозелитов, переводы Книги приобретают огромное социально-политическое и культурное значение.

Переводы Корана на русский язык связаны с деятельностью Петра I. Начиная с первого перевода, выполненного по приказанию царя Постниковым: «Алкоран о Магомете или закон турецкий» (СПб., 1716)»¹ и кончая новейшими переводами, русские переводы отражают эволюцию идеологического подхода к Священной Книге мусульман. В этом смысле переводы Корана, выполненные академиком И.Ю.Крачковским и В.Пороховой являются знаковыми, поскольку отражают две фундаментальные тенденции в истории русских переводов. Перевод И.Ю.Крачковского представляет собой труд ученого-филолога, опирающийся на текстологический анализ. И.Ю.Крачковский был хорошо знаком с особенностями арабского языка времени записи Корана, с поэзией и прозой того времени, стилистическими особенностями. Он учитывал множество как языковых, так и экстралингвистических фактов при анализе языка Корана. Кроме того, И.Ю.Крачковский использовал множество различных списков, выполнив тем самым не просто перевод, а фактически совершив значительную историко-филологическую и историко-культурологическую работу. Как отмечают исследователи, в спорных случаях он обращался

¹ Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. Том 16. СПб., 1895, с. 210.

не к экзегетической литературе, а «сталкиваясь с малопонятными местами текста, исходит прежде всего из самого Корана, его стиля и словоупотребления, опираясь при этом на материалы языковой среды, окружавшей создание Корана: древнеарабской поэзии и примитивной прозы, а также старейших частей мусульманского предания»¹.

Перевод Корана, выполненный В.Пороховой, отражает совершенно иные установки. С самого начала В.Порохова ставит перед собой цель «обнаружения смыслов Книги» и передачи их в эмоциональной форме, что, по ее мнению, должно способствовать лучшему, более глубокому пониманию ее содержания. Автор перевода подчеркивает, что ее перевод был одобрен мусульманскими авторитетами. На внутренней стороне обложки издания 1990 года стоит печать Научно-исследовательской Комиссии Академии Аль-Азхар. Таким образом, создается неоднозначная ситуация, когда, с одной стороны, перевод В.Пороховой является новаторским и поэтическим, с другой стороны, получает одобрение авторитетнейшей научно-исследовательской комиссии каирской академии Аль-Азхар.

Таким образом, переводы И.Ю.Крачковского и В.Пороховой противостоят как филологический религиозному и как строго академический вольному.

Во второй главе, которая называется **«Семантико-стилистические особенности суры «Аррахман» в русских переводах академика И.Ю.Крачковского и В.Пороховой»**, последовательному сопоставительному анализу на фоне арабского подлинника подвергаются указанные русские переводы. К анализу привлекаются также перевод Г.С.Саблукова, азербайджанский перевод, выполненный В.М.Мамедалиевым и З.М.Буньятовым, а также английский перевод, выполненный М.Х.Шакиром.

¹ Беляев В., Грязневич П. Предисловие к изданию 1963 г. / Коран. Пер. с араб. акад. И.Ю.Крачковского. М.: Наука, 1990, с.21.

Сопоставительный анализ аятов суры «Арахман» в указанных переводах с самого начала демонстрирует концептуальные различия. Например, многозначительно в переводах уже само название суры. Слово *Арахман*, служащее и названием суры, представлено и в универсальном зачине, с которого начинается каждая сура Корана. *Бисмиллахиррахманиррахим*. Слово *рахман* предшествует слову *рахим*. На русском языке эта формула традиционно звучит как *Во имя Аллаха, милостивого, милосердного*.

И.Ю.Крачковский дает название суры как *Милосердный*. В.Порохова – как *Всемилоостивый*. Интересно, что и у Крачковского формула зачина звучит как *Во имя Аллаха милостивого, милосердного*. Следовательно, Крачковский не сомневается, что слово *рахман* следует переводить как *милостивый*. В таком случае не совсем понятно, почему он то же самое слово в названии суры переводит как *милосердный*, соответствующее не *рахман*, а *рахим*.

Объяснение этому факту, на наш взгляд, необходимо искать в различиях коннотативного характера. Так, в данном контексте семантика слова *милосердный* содержит больший эмоциональный и экспрессивный потенциал, нежели слово *милостивый*. Точнее, больший эмоционально-экспрессивный потенциал характеризует слово *милосердный* в русском языке, в данном контексте он просто обнаруживается.

Различие между русскими словами *милостивый* и *милосердный* хорошо прослеживается во время анализа их словарных определений. Так, в Словаре Ожегова слово *милостивый* определяется как «проявляющий, выражающий милость (в 3 знач.). *Милостиво* (нареч.) *поступить с кем-н. М. взгляд*»¹.

Третье значение же слова *милость* дается как «Благоклонность, полное доверие, расположение к кому-н. низшему со стороны высшего (устар.). *Быть в милости у кого-н.*»².

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1990, с. 354.

² Там же, с.354.

Концепт «милосердие» обнаруживает несколько иное содержание, дифференциальные признаки которого и обеспечивают его фундаментальное отличие от понятия «милость». Так, в Словаре Ожегова *милосердие* определяется как «готовность помочь кому-н. или простить кого-н. из сострадания, человеколюбия»¹. Соответственно *милосердный* означает «Проявляющий милосердие, вызванный милосердием. *М. человек. М. поступок*»².

Необходимо отметить еще одно очень важное обстоятельство. Концепт «милосердие» играет базовую роль в философии христианства. Как известно, в христианстве милосердие возводится в культ, само по себе снисхождение к слабостям другого человека, умение прощать, связывание милосердия с Всевышним, квалификация его как атрибута Христа – все это носит сугубо философский характер. Не случайно, одним из фундаментальных предписаний христианства становится тезис, возводимый к Нагорной проповеди Христа, – «Не судите и не судимы будете». Или «Прощайте врагам вашим, и вам простится».

На наш взгляд, именно в этом кроется причина замены слова *милостивый* в переводе Крачковского словом *милосердный*. Таким образом, Крачковский вводит в текст уже в качестве заглавия фундаментальное для своего читателя понятие, культурно-генетически осмысленное для него. Другого объяснения двоякой передачи слова *рахман*, на наш взгляд, быть не может.

Порохова в своем переводе также усложняет заглавие суры, делая его осмысленным с точки зрения пространства культуры. Так, она не просто буквально переводит *рахман* как *милостивый*, а добавляет к слову *милостивый* слово *все-*, создавая форму *Всемилоостивый*. В этом случае, во-первых, слово *Всемилоостивый* входит в единую и культурно-исторически ос-

¹ Там же, с.354.

² Там же, с. 354.

мысленную парадигму с такими словами, как *Всевышний* и *Всеблагой*, во-вторых, внимание фиксируется на том, что речь в суре будет идти не просто о ком-то милостивом, а о Всемило- стивом, т.е. об Аллахе.

Интересно, что и Порохова прибегает к концепту «ми- лосердие». Если само название суры она переводит в соответ- ствии со словарным значением слова *рахман*, то первый аят она также дает как «1. (О) Милосердный (Бог наш!)»¹. В оригинале Священного Корана во всех случаях повторяется исключитель- но слово *рахман*.

Меняет Порохова и структуру аята. Например, добавляя междометие *О*, переводчик совершенно изменяет не только структуру, но и семантику текста. Аят приобретает форму об- ращения, чего, разумеется, нет в оригинале.

Важно также отметить, что оба перевода, как и все пе- реводы вообще, значительно проигрывают в сравнении с ори- гиналом, что связано с особенностями арабского языка. Дело в том, что в оригинале особенность семантико-структурной ор- ганизации текста создается префиксом и определенным артик- лем *аль-*, в данном случае *ар-*. Следовательно, создается особая тональность содержания, поскольку речь идет не просто о ми- лостивом, а об Известном нам всем милостивом. Видимо, этот аспект и попыталась передать Порохова, создавая слово *Всеми- лостивый*.

Характерен перевод аята “*Vannaṣṭi vaṣṣaṣari yaṣcu- dan*”. В этом контексте повод для разночтений дает только сло- во *naṣṭun*, которое может быть прочитано и как звезды, и как травы. Все остальные слова на поверхностном уровне вполне понятны. Например, *ṣaṣarātun* – дерево, *ṣaṣarun* – деревья, *saṣadā* – поклонялся, *yaṣcudan* – двойственное число, н.вр. 3 л. от *saṣadā*.

¹ Коран. Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. М.: Аль- Фуркан, 1997, с. 551.

В переводе Крачковского аят звучит следующим образом: «трава и деревья поклоняются»¹. Как видим, Крачковский *nəsti* переводит как *трава*.

В переводе Пороховой: «Склоняют головы пред Ним и звезды (в небе) и деревья (на земле)»².

Совершенно очевидно, что Порохова не просто изменяет текст, но и дополняет его. Во-первых, *nəsti* переводится как *звезды*. Следует отметить, что такой перевод имеет свою логику. Общий имплицитный смысл высказывания означает, что «Аллаху подчиняется всё, что находится на небесах, и всё, что находится на земле». При этом звезды выступают символом всего небесного, деревья – символом всего земного. Учитывая данный символический аспект, можно утверждать, что перевод Пороховой более точен. Однако не следует забывать и то обстоятельство, что данный перевод носит развернутый характер, следовательно, он удаляется в известной степени от формульности оригинала. Во-вторых, семема «поклоняться» дается развернуто как «склонять головы».

Интересно отметить, что на семемном уровне «поклоняться» и «склонять головы» не тождественно и не равноценно. Так, «поклоняться» более адекватно оригиналу, поскольку выпукло представляет отношение к Всевышнему. «Склонять голову» в абсолютной позиции, т.е. без отношения к данному контексту, является более многозначным. Например, «склонять голову» означает простое уважение.

Обращает на себя внимание перевод четырнадцатого аята: “*Xaləkal insənə min salsalin kəlfəxxar*”.

Tin означает глину вообще, *səlsal* – “звучащая глина”, *fəxxar* – “обожженная глина”, *lə* - означает “как”, т.е. сравнение. Таким образом, становится понятным, что в аяте речь идет о какой-то особой глине, фактически нам не известной. Поэто-

¹ Коран. Перевод академика И.Ю.Крачковского. М.: Наука, 1990, с.438.

² Коран. Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. М.: Аль-Фуркан, 1997, с. 551.

му и говорится о том, что это звучащая глина, напоминающая (как) обожженную.

В переводе Крачковского: «Он сотворил человека из звучащей глины, как гончарная»¹. Перевод совершенно буквальный и в принципе совершенно верный, так как сравнительный союз *как* выполняет свою семантико-стилистическую функцию. То есть эта звучащая глина только напоминает (как) гончарную, но не есть гончарная.

В переводе Пороховой: «Он создал человека из гончарной глины, (сухой и) звонкой (как фаянс)»². Порохова убирает сравнительный союз и смело отождествляет глину, из которой был сделан человек, с гончарной глиной. В результате получается грандиозное искажение.

Когда в Коране говорится о том, что эта звучащая глина напоминает (как) гончарную, то делается сравнение с целью приблизить суть факта к тому миру вещей и явлений, которые человеку известны. Разумеется, *salsal* – это вовсе не *fəxxar*. Но как объяснить человеку, что такое *salsal*, что это за материал. Естественно и закономерно прибегнуть к образу *fəxxar*, поскольку человеку только *fəxxar* и известен. Но такое сравнение вовсе не означает, что человек должен ставить знак равенства между *salsal* и *fəxxar*.

Совершенно поразительный перевод данного аята встречаем у Саблукова. Он пишет: «Он сотворил человека из глины, как горшечник»³. Таким образом, у Саблукова сравнительный союз *как* переводит акцент с материала (глины, чем-то напоминающей гончарную) на субъекта действия, т.е. Аллах уподобился горшечнику и сотворил человека из глины. Проблема глины, материала, из которого сотворен человек, совершенно нейтрализуется. Получается, что Аллах, как горшечник,

¹ Коран. Перевод академика И.Ю.Крачковского. М.: Наука, 1990, с.438.

² Коран. Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. М.: Аль-Фуркан, 1997, с.551.

³ Коран. Перевод с арабского Г.С.Саблукова. Кувейт, 1993, с. 1025.

сотворил человека из глины, т.е. из обыкновенной глины, из которой и горшки делают.

В азербайджанском переводе сохраняется верный акцент: “İnsanı (Adəmi) saxsı kimi (toxunanda səs çıxardan) quru palçıqdan O yaratdı”¹.

На наш взгляд, наиболее верный перевод данного аята обнаруживается в английском издании: “He created man from dry clay like earthen vessels”². Возможно, это связано прежде всего с семантическими и лексико-фразеологическими ресурсами английского языка. Но, может быть, в таком правильном и ярком переводе обнаруживается особое мастерство переводчика, знающего в совершенстве английский язык и одновременно хорошо изучившего мусульманскую теологию и науку о Коране.

Лексическая единица *clay*, согласно Словарю Мюллера, имеет следующие значения: «1) глина, глинозем, 2) ил, тина, 3) тело, плоть, 4) *поэт.* прах, 5) глиняная трубка»³. Весь диапазон коранических значений отражается в семантической структуре слова *clay*. Особое внимание следует обратить на структурно-семантическую связь таких семем, как «глина, глинозем» и «тело, плоть». Такая эволюция семантической структуры слова есть очевидное свидетельство заданности смысла. В данном случае, разумеется, заданности библейского смысла. Столь же знаменательна связь значений «тело» и «плоть» с таким значением, как «прах». Здесь уже мы встречаемся с фактическим развертыванием библейского смысла, соответствующего всей фоновой информации Торы, а также известному выражению из книги Бытия: «в поте лица твоего будешь есть хлеб, доколе не возвратишься в землю, из которой ты взят, ибо прах ты и в прах возвратишься» (Бытие, 3:19).

¹ Əl-Qur’anül-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.M.Bunjadov, V.M.Məmmədəliyev. Bakı, 2005, c. 498.

² Holy Qur’an. Translated by M.H.Shakir. Islamic Republic of Iran. 1928, p. 533.

³ Мюллер В.К. Англо-русский словарь. М.: Русский язык, 1990, с. 132.

Последовательный анализ аятов суры «Аррахман» позволяет сделать вывод о большей точности перевода, выполненного академиком И.Ю.Крачковским.

В **заключении** представлены выводы и обобщения по работе. Отмечается, что сравнение русских переводов суры Аррахман, выполненных академиком И.Ю.Крачковским и В.Пороховой, показало, что они одинаково далеки от точного воспроизведения смысла Корана. Следует отметить, что на пути точности перевода стоит такое объективное препятствие, как семантическая система арабского языка. Семантическая система арабского языка не находит соответствия в русском языке, поэтому в принципе никакой перевод не может претендовать на перевод смыслов. Эти смыслы носят языковой и системный характер. Отдельные случайные переводческие удачи не могут означать удачности всего перевода. Само определение перевода как «удачного» оказывается совершенно нереальным. Буквальность перевода, характерная для И.Ю.Крачковского, не позволяет в переводе выйти на языковой уровень. Перевод остается на уровне конкретики речи оригинала. Однако, поскольку конкретика речи актуальна только для языка оригинала, в переводе смысл оказывается ограниченным механическими субститутами конститuentов оригинала. Смысловой перевод В.Пороховой не достигает смысла по той причине, что эволюция смысла в переводе осуществляется средствами уже другого языка, языка перевода. В целом же перевод И.Ю.Крачковского более предпочтителен.

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях автора:

1) Многозначность в языке и священном писании // *Elmi xəbərlər. ADU, Bakı, № 4, 2008, s. 198-202*

2) Семантический диапазон сакрального понятия и его влияние на перевод // *Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей, Баку, Мутарджим № 5, 2008, s. 80-83*

3) Внутренняя форма и ее активизация в священном тексте // *Elmi xəbərlər. ADU, Bakı, № 1, 2009, s. 138-142*

4) Русские переводы суры “Аррахман”. Проблема адекватности // *“Fililogiya məsələləri”, Bakı. AMEA Əlyazmalar İnstitutu № 7, 2009, s. 308-313*

5) Влияние современной лингвистики на теорию и практику перевода // *“Fililogiya məsələləri”, Bakı. AMEA Əlyazmalar İnstitutu № 3, 2011, s.293-300*

6) Русские переводы Корана. Адекватность и интерпретации // *Азәрбајҹаншҹнаслыбын актуал проблемляри (Щейдяр Ялийевин 88 иллийиня щяср олунмуш ЫЫ Бейнялхалг конфраңсын материаллары) . Бакы-Эянҹя, БСУ, 2011, s.626-631*

7) Понятие сакрального текста и особенности его перевода на другие языки // *“Fililogiya məsələləri”, Bakı. AMEA Əlyazmalar İnstitutu № 4, 2011, s.368-374*

8) Особенности текста суры “Аррахман” в переводах академика И.Ю. Крачковского и В. Пороховой // *Вестник. Серия “Филологические науки”. КазГЮУ. Астана, 2011, №2.*

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ**

BAKI SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

BAHAR SƏMƏD VAHİD qızı BAĞIRLI

**“ƏRRƏHMAN SURƏSİNİN AKADEMİK İ.Y. KRAÇKOVSKI
VƏ V. POROXOVA TƏRƏFİNDƏN TƏRCÜMƏLƏRİNİN
MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ. MƏTNİN ORİJİNALLA
MÜQAYİSƏDƏ SEMANTİK QURULUŞU.**

10.02.20 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

**filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2011

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi və rus dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir

- Elmi rəhbər:** filologiya elmləri doktoru,
professor **E.R. Piriyev**
- Rəsmi opponətlər:** filologiya elmləri doktoru,
professor **H.M. Zərbəliyev**
- filologiya elmləri namizədi,
dosent **N.N. Məmmədov**
- Aparıcı təşkilat:** **AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**

Müdafə «__» _____ 2011-ci il saat «__»da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdindəki filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafəsini təşkil edən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «__» _____ 2011-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.071
Dissertasiya Şurasının
elmi katibi

filologiya elmləri namizədi,
dosent **N.R.Muqimova**

ELMI İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünyada dinin rolu daim artmaqdadır. Əgər yaxın keçmişdə ateizm dominant yer tuturdu, bu gün, əksinə, imana üz tutanların sayı get-gedə artır. Bunun səbəblərindən biri texnogen sivilizasiyanın sürətli inkişafıdır ki, onun nəticəsində rəşional düşüncə insan həyatının bütün sahələrinə, eləcə də bütün fəaliyyət növlərinə öz təsirini göstərir. Bu gün insanlar artıq dərk edirlər ki, ən fantastik texniki inkişaf belə onları mənəvi fəlakətdən qurtara bilməz. Təəccüblü deyil ki, məhz rəşionalizm ruhunun daha çox yer aldığı ABŞ və Qərbi Avropada insanlar kütləvi şəkildə şərq dinlərinə üz tuturlar. Bu gün Qərb ölkələrində buddizm, konfusiçilik, induizm, sintoizm kimi şərq dinləri çox populyardır. Onların sırasında islam xüsusi yer tutur.

Müsəlman ədəbiyyatına, ilk növbədə Müqəddəs Qurana marağın artması bilavasitə islam dininə marağın artması ilə bağlıdır. Bütün dünyada daha çox insan islamı ən demokratik din kimi qiymətləndirməyə başlayır. Təbii ki, Qurana olan marağ Qərbin islam fundamentalizmi konsepsiyaları ilə də gücləndirilir.

Rusiya və Qərb ölkələrində yaşayan insanlar artıq özləri də öyrənmək istəyir – axı Quranda nə yazılıb? Müsəlmanların bu Müqəddəs kitabı nəyə çağırır?

Bu şəraitdə Quranın rus dilinə tərcümələrinin təhlili çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan üçün belə tədqiqat ikiqat aktualdır, çünki islam ölkənin mədəni fondunun tərkib hissəsidir.

Tədqiqat obyektini İ.Y. Kraçkovski və V.Poroxova tərəfindən Quranın tərcümələri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti həmin tərcümələrin orijinal ilə müqayisəli təhlili vasitəsilə onların məntiqi dəqiqliyini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi Kraçkovski və Poroxovanın etdiyi tərcümələrin xarakteristikalarını vermək, eləcə də ərəb dilində olan orijinal mətnin müqayisəli təhlili əsasında onların dəqiqliyini təyin etməkdir.

Əsas məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret məsələlər həll olunmuşdur:

- Müqayisəli təhlilin nəzəriyyə şərtləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Ərəb orijinalı, leksik vahidlərin mənasından formalaşan eksplisit səviyyədə, eləcə də bədii səviyyədə öyrənilmişdir;
- Akademik İ.Y. Kraçkovski və V.Poroxova tərəfindən rus dilinə tərcümə olunan mətnlər araşdırılmışdır;
- Qeyd edilən rus tərcümələrinin müqayisəli təhlili aparılmışdır;
- Təhlil zamanı həmçinin Quranın Azərbaycan və ingilis dillərinə tərcümələri tədqiq olunmuşdur;
- Aparılan müqayisəli təhlilin nəticələri ümumləşdirilib qısa çıxarışlar şəklində təqdim olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri dəyəri bilavasitə təhlilin nəzəri prinsiplərinin təyin edilməsi, elmi işin nəticələrinin ümumiləşdirilməsi, eləcə də ümumi nəticələrin çıxarılması ilə bağlıdır.

Tədqiqatın praktiki dəyəri bilavasitə təhlil prosedurunun özü ilə, müqayisəli təhlil metodikasından istifadə etmək imkanı ilə, bu növ tədqiqatlar üçün araşdırılan qiymətli material və əldə edilən nəticələrlə bağlıdır. Bundan əlavə, tədqiqat materialları və nəticələrindən BDU-nin şərq və ilahiyyat fakültələrində, BSU-nin tərcümə fakültəsində, eləcə də ərəb dili, tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası, ümumi filologiya üzrə ümumi və xüsusi kursların hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, lingvistik sahəsində ilk dəfə olaraq Quranın ən populyar rus tərcümələri müqayisə olunur, onların üstünlükləri, eləcə də naqis cəhətləri müəyyənləşdirilir, müqayisəli təhlilin nəticələri ümumləşdirilir, rus dilinə gələcək tərcümələr üçün tövsiyələr verilir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada, əsasən, semantik təhlil, eləcə də təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə olunub. Metodlardan hər biri bilavasitə dissertasiyada həll olunan konkret məsələlərlə bağlıdır. Məsələn, semantik və ya komponent təhlil metoduundan leksik və sintaksis vahidlərinin təhlilində istifadə olunub.

Təsviri metod mətn interpretasiyasının əsas vasitəsidir. Müqayisə metodu müxtəlif dillərdə olan müvafiq mətnlərin, eləcə də İ.Y.Kraçkovski və V.Poroxovanın tərcümələrinin müqayisəli təsvirində istifadə edilir.

Tədqiqat mənbələri. Tədqiqatın əsas mənbələri Müqəddəs Quranın ərəb dilində mətni, onun rus, Azərbaycan və ingilis dillərinə tərcümələri, eləcə də ərəb, rus, Azərbaycan və ingilis dillərinin lüğətləridir.

Müdafiədə aşağıdakı müddəalar irəli sürülür:

1. Quranın heç bir tərcüməsi orijinala yaxın deyil və bunun səbəbi ərəb dilinin semantik sisteminin xüsusi quruluşunda, çox inkişaf etmiş polisemiya və omonimiyada, leksik-semantik və frazeoloji vasitələrin arxasında duran xüsusi mədəni zəmində, mətnin semantik quruluşunun əsasını təşkil edən xüsusi bədiilikdədir.

2. “Mənalara tərcüməsi” adlandırıldığına baxmayaraq, V.Poroxovanın tərcüməsi bəzən mənanın məğzindən uzaqdır, çünki həmin tərcümə mətnin bədii şəkildə çatdırılması prinsipi ilə qurulub.

3. Akademik İ.Y.Kraçkovskinin tərcüməsi az qala sətri tərcümə hesab olunur, amma əslində daha dəqiqdir, çünki tərcüməçi Quranın kəlmələrindən uzaqlaşmağa ehtiyat edir.

4. Orijinalın leksik-semantik vasitələrinin daxili formasının aktualizasiyası tərcümənin dəqiqliyi üçün ciddi maneələr törədir.

5. Tərcümələr mədəni fonun informasiyasını bərpa etmir və bu səbəbdən məna etibarilə orijinala uyğunlaşa bilməz.

6. Tərcümələrdə ərəb sözlərinin simvolik rolu tam itir, daha dəqiq desək, orijinalda mühüm təşkilati rol oynayan rəmzlər tərcümələrdə yoxdur.

Elmi işin aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları məruzələr şəklində BSU-da keçirilən nəzəriyyə seminarlarında, ali təhsil məktəbləri, institutlararası, respublikadaxili və beynəlxalq konfranslarda aprobasiyadan keçirilib. Tədqiqatın nəticələri 8 məqalədə əks olunub.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, xülasə və istifadə olunan ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

ELMİ İŞİN MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, obyekt və predmet haqqında, tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Birinci fəsil – “Sakral tərcümələrin problematikası və müasir linqvistika” – iki bölümdən ibarətdir. “Sakral mətn məfhumu və onun digər dillərə tərcüməsini çətinləşdirən xüsusiyyətlər” adlandırılan **birinci bölümdə** sakral mətnlərin xüsusiyyətləri, eləcə də onların tərcümələrinin tarixi araşdırılır. Əsas diqqət Bibliya və Quranın tərcümələrinə yönəldilir. Aparılan analiz göstərir ki, sakral mətnlər, onların tərcüməsini xeyli ağırlaşdıran bir sıra xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Bütün bu amillər tərcüməni nəinki çətinləşdirir, bəzən qeyri-mümkün edir. Sakral mətnlərin tərcümə ənənəsi bilavasitə sosisium-mədəni amillər üzrə işlə başlayır. Bu müstəvidə Bibliya və Quran ənənələri müqayisə olunur. Məsələn, qeyd edilir ki, faktiki olaraq Bibliya tərcümələrinin məkanında yeni mədəniyyət və fundamental mətnin yeni ənənəsi yaradılır. Dissertasiyanın bu bölümündə tərcüməsi yasaq olan Quranın xüsusi mədəni rolu vurğulanır. Ümumiyyətlə, mədəniyyət tarixində Quran tərcümə edilirdi, lakin superetnik faktor olaraq islam öz bütövlüyünü və toxunulmazlığını saxlayırdı, çünki bütün din mərasimləri sırf orijinalın dilində aparılırdı.

Birinci fəslin ikinci bölümü “Müasir linqvistika və onun tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına təsiri” adlandırılır. Bu bölümə müasir dilçiliyin fundamental əsərləri özü-özlüyündə deyil, onların tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına təsiri baxımından araşdırılır. Bu bölümə dil nəzəriyyəsinin müasir tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına təsir göstərən ayrı-ayrı müddəaları araşdırılır.

Burada tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası üzrə mütəxəssislərin mülahizələri araşdırılır, tərcümələrin keyfiyyətinə dair intuitiv fərziyyələrə əsaslanan fikirlərin və iddiaların yanlışlığı aşkar edilir. Bölümdə linqvistik və ədəbiyyatşünaslıq analizləri müqayisə olunur, linqvistik təhlil riyazi analiz ilə müqayisə edilir. İsbat olunur ki,

lingvistik təhlil bilavasitə dil vahidlərinin qeyd alınması əsasında qurulur, məhz bu səbəbdən müqayisəli lingvistik təhlil prosesində tədqiqatçı heç nəyi özündən əlavə etmir və beləliklə, təhlilin nəticələri yalnız obyektiv məlumatlara arxalanır.

Aparılan təhlilin nəticəsində sakral mətnin bir çox xüsusiyyətləri aşkar olunmuşdur, o cümlədən daxili formanın aktuallığı, işarələrin kontekstə uyğun olaraq çoxmənalılığı, adların daşdığı xüsusi funksional yük, fon informasiyası məzmununun spesifik mədəni-tarixi və mistik xarakteri, tarixi yüzilliklərlə ölçülən ekzegetik və germeneytik ənənələrin mövcudluğu və s. Qeyd olunan amillərdən spesifik mürəkkəblik həddi əmələ gəlir ki, tərcüməçilər onu aş a bilmir. Hətta *bir* dilin çərçivəsində eyni sakral mətnin müxtəlif tərcümələri dünyanın fərqli dil-milli təsvirini əks edir.

İslam tarixində heç vaxt Bibliya tərcümələrinin tarixinə bənzər vəziyyət olmayıb.

Dünya müsəlmanları Quran ətrafında birləşirlər və onlar üçün yeganə Kitab yalnız ərəb əslidir.

Müqəddəs Quranın tərcümələri sırf mədəni xarakter daşıyır, bu səbəbdən onlara mədəni fenomen kimi baxmaq lazımdır. Lakin nəzərə alsaq ki, müasir dünyada islam, prozelitlərin sayına görə lider mövqə tutmaqdadır, onun tərcümələri mühüm sosial-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malikdir.

Quranın rus dilinə tərcümələri 1-ci Pyotrın fəaliyyətilə bağlıdır. Onun əmri ilə Postnikov tərəfindən hazırlanan “Алкоран о Магомете или закон турецкий” (*Məhəmməd haqqında Əl-Quran və ya türk qanunu*) (SPB, 1716)¹ adlı əsərdən başlamış ən yeni tərcümələrdəki rus tərcümələri müsəlmanların Müqəddəs Kitabına ideoloji yanaşmanın evolyusiyasını əks etdirir. Bu müstəvidə İ.Y. Kraçkovski və V. Poroxovanın tərcümələri çox əlamətdardır, çünki onlar rus tərcümələri tarixindəki iki fundamental tendensiyanı əks

¹ Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Том 16. СПб., 1895, с.210

etdirir. İ.Y. Kraçkovskinin tərcüməsi mətn təhlilinə əsaslanan filoloq-alimin əsəridir.

İ.Y. Kraçkovski Quranın yazıya alındığı dövrdə işlənən ərəb dilinin xüsusiyyətləri ilə, eləcə də həmin vaxtın nəsr və poeziyası, stilistik xüsusiyyətləri ilə yaxşı tanış idi. Quranın dilini təhlil edərkən o, bir çox dil və ekstralinqvistik faktları nəzərə alırdı.

Bundan əlavə, İ.Y. Kraçkovski çoxsaylı siyahılardan istifadə edirdi - beləliklə də, sırf tərcümə deyil, mühüm tarixi-filoloji və mədəni-tarixi əsəri ərsəyə gətirmişdir.

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, mübahisəli hallarda o, ekzegetik ədəbiyyata müraciət etmirdi, əksinə “mətnin çətin anlaşılan hissələri ilə rastlaşanda, ilk növbədə Quranın özünə, onun üsul və söz istifadəsi qaydalarına üz tutur və Quranın yaranması dövründəki dil mühitinin materiallarına - qədim ərəb poeziyası və primitiv nəsr, habelə müsəlman əfsanələrinin ən qədim parçalarına əsaslanırdı”¹ 1.

V.Poroxova tərəfindən hazırlanan tərcümə tam başqa prinsipi əks etdirir. İlk öncə, V.Poroxova “Kitabın mənalərini müəyyən etmək” və onları emosional formada oxucuya çatdırmaq məqsədini qarşısına qoyur. Onun fikrincə bu, məzmunun daha yaxşı və dərindən dərk edilməsinə kömək etməlidir. Poroxova vurğulayır ki, onun tərcüməsi müsəlman aləminin görkəmli şəxsiyyətləri tərəfindən bəyənilib. 1990-cı ildə buraxılan nəşrin cildində, iç tərəfdən Əl-Əzhər Akademiyasının Elmi-Tədqiqat Komissiyasının möhürü vurulub. Beləliklə, ikimənalı vəziyyət yaranır: bir tərəfdən, V.Poroxovanın tərcüməsi novator xarakterli poetik tərcümədir, digər tərəfdən isə, Qahirənin ən nüfuzlu Əl-Əzhər Akademiyasının Elmi-Tədqiqat Komissiyasının təqdirinə layiq görülüb.

Beləliklə, İ.Y. Kraçkovski və V. Poroxovanın tərcümələrində filoloji yanaşmanın - dinə və akademik yanaşmanın - sərbəst üsluba qarşıdurması müşahidə olunur.

“Akademik İ.Y. Kraçkovski və V. Poroxovanın rus dilinə tərcümələrində “Ərrəhman” surəsinin semantik-stilistik xüsusiyyətləri”

¹ Беляев В., Грязневич П. Предисловие к изданию 1963г. / Коран. Пер. С араб. Акад. И.Ю. Крачковского. М.: Наука, 1990, с. 21

siyyətləri” adlanan ikinci fəsildə, ərəb orijinalı və qeyd olunan rus tərcümələri arasında ardıcıl müqayisəli təhlil aparılır.

Təhlil prosesində həmçinin Q.S. Sablukovun tərcüməsinə, eləcə də V.M. Məmmədəliyev və Z.M. Bünyadovun Azərbaycan tərcüməsinə və M.H. Şakir tərəfindən hazırlanan ingilis tərcüməsinə müraciət olunur.

“Ərrəhman” surəsinin ayrı-ayrı ayələrinin müqayisəli təhlili göstərir ki, qeyd olunan tərcümələrdə konseptual fərqlər ən əvvəldən başlayır.

Məsələn, hətta surənin adının tərcüməsi belə təkmənalı deyil. *Ərrəhman* sözü, eyni zamanda surənin adı olaraq, universal mənada təqdim edilir – elə ki, Quranın bütün surələri məhz bu sözlə başlayır – Bismillahirrəhmanirrəhim. *Rəhman* sözü *Rəhim* kəlməsindən əvvəl gəlir. Rus dilində ənənəvi olaraq həmin ifadə belə səslənir: *Во имя Аллаха, милостивого и милосердного*.

İ.Y. Kraçkovski surəni *Милосердный* adlandırır, V. Poroxova isə - *Всемилоостивый*. Maraqlıdır ki, Kraçkovskinin tərcüməsində bu ifadə *Во имя Аллаха, милостивого и милосердного* kimi verilir – deməli, o şübhə etmir ki, *rəhman* sözü məhz *милостивый* kimi tərcümə olunmalıdır. Belə olduqda sual doğur: bəs niyə Kraçkovski həmin sözü surənin adında *милосердный* kimi tərcümə edir, halbuki həmin kəlmə *rəhman* deyil, *rəhim* deməkdir.

Bu faktın şərhini, fikrimizcə, konnotativ xarakterli fərqlərdə axatarmaq lazımdır. Belə ki, təhlil olunan kontekstdə *милосердный* sözünün semantikasi *милостивый* ilə müqayisədə daha böyük emosional-ekspressiv potensiala malikdir. Dəqiq desək, daha böyük emosional-ekspressiv potensial məhz rus dilinin *милосердный* sözünü səciyyələndirir, mövcud kontekstdə isə sadəcə özünü büruzə verir.

Милостивый və *милосердный* rus sözlərinin arasındakı fərqi, onların lüğət təriflərini təhlil edərkən müşahidə etmək olar. Məsələn, Ojeqovun lüğətində *милостивый* sözü “*проявляющий, выражающий милость (в 3 знач.) Милостиво (нареч.) посту-*

нить с кем-н. М. взгляд” (rəhm göstərən (3 mənada). Kiminləsə rəhmlə davranmaq. Rəhmli baxış)¹ kimi şərhlərlə izah olunur.

Милость sözünün üçüncü mənası kimi aşağıdakı izahat verilir: “*Благосклонность, полное доверие, расположение к кому-н. Низшему со стороны высшего (устар.) Быть в милости у кого-н.*” (İltifat, təvəccöh, tam etibar, daha yuxarı pillədə duran insan tərəfindən aşağıda durana qarşı xeyirxah münasibət (köhn.). Kiminsə tərəfindən dəstəklənmək)¹.

“*Милосердие*” konsepti bir qədər başqa məzmunu əks etdirir ki, məhz onun differensial əlamətləri “*милость*” məfhumundan olan fundamental fərqi əsasını təşkil edir. Məsələn, Ojeqovun lüğətində *милосердие* sözü belə şərh olunur “*милосердие – это готовность помочь кому-н. Или простить кого-н. Из сострадания, человеколюбия*”². (kiməsə kömək etməyə və ya kimisə bağışlamağa hazır olmaq. Mərhəmətdən, insansevərlikdən).

Müvafiq olaraq *милосердный* sözü “*проявляющий милосердие, вызванный милосердием. М. Человек. М. Поступок*”³ (mərhəmət göstərən, mərhəmətdən doğan. M. İnsan. M. Hərəkət) izahatları ilə tərif olunur.

Daha bir vacib məsələni qeyd etmək lazımdır. “*Милосердие*” konsepti xristian fəlsəfəsinin təməlini təşkil edir. Məlum olduğu kimi, xristianlıqda iltifat (*Милосердие*) kulta çevrilir. Digər insanın nöqsanlarına mərhəmətlə yanaşmaq, günahlarını bağışlamaq, mərhəməti Tanrının adı ilə bağlamaq, onu Həzrət İsanın (Xristos) atributu kimi səciyyələndirmək – bütün bunlar sırf fəlsəfi xarakter daşıyan faktlardır.

Təsadüfi deyil ki, xristianlığın fundamental əsaslarından biri İsanın (Xristosun) Dağ vəzində səsləndirdiyi çağırışıdır: “Mühakimə etməyin ki, siz də mühakimə olunmayasınız”, “Düşmənlərinizi bağışlayın ki, bağışlanasınız”.

¹ Ожегов С.И., Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1990, с. 354

² Нəmin mənbə, s. 354

³ Нəmin mənbə, s. 354

Fikrimizcə, Kraçkovskinin tərcüməsində *милостивый* sözü-nün *милосердный* sözü ilə əvəz olunmasının səbəbi də məhz bundadır. Beləliklə, Kraçkovski onun *öz oxuyucusu* üçün fundamental olan mədəni-genetik baxımdan anlaşıqlı məfhumu mətnin başlığına çıxarır. *Rəhman* sözünün ikili tərcüməsinin səbəbi də, fikrimizcə, məhz bundadır və başqa cür ola bilməz.

Öz tərcüməsində Poroxova surənin adını da qəlizləşdirir, onu mədəni məkan baxımından daha anlaşıqlı edir. Belə ki, o, *rəhman* sözünü sadəcə sətri olaraq *милостивый* kimi tərcümə etmir, sözün kökünə *все* - əlavə etməklə *всемилостивый* formasını yaradır. Bu halda, birincisi, *Всемилостивый* sözü *Всевышний* və *Всеблагой* sözləri ilə vahid, mədəni-tarixi baxımdan məntiqi paradıqmaya daxil olur, ikincisi isə - həmin surədə söhbətin sadəcə rəhmlı bir kəsdən deyil, mərhəməti ilə bütün kainatı əhatə edən Tanrıdan, Allahdan gedəcəyi vurğulanır.

Maraqlıdır ki, Poroxova “милосердие” konseptinə müraciət edir. Surənin adını *rəhman* sözünün lüğətdəki mənasına uyğun şəkildə tərcümə edərək, Poroxova birinci ayəni də¹. (*О*) *Милосердный* (*Бог наш!*)² formasında başlayır. Müqəddəs Quranın orijinalında istisnasız olaraq bütün hallarda *rəhman* sözü təkrarlanır.

Eyni zamanda Poroxova ayənin quruluşunu da dəyişdirir. Məsələn, “*O*” nidasını əlavə etməklə Poroxova təkcə strukturu deyil, mətnin semantikasını da dəyişir. Belə olduqda ayə xitab, müraciət formasını alır ki, bu da orijinala uyğun deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözü gedən hər iki tərcümə, bütün digər tərcümələr kimi, orijinaldan qat-qat zəifdir ki, bu da ərəb dilinin xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Axı orijinalda mətnin semantik-struktur quruluşunun özünəməxsus gözəlliyi prefiks və *əl-* (bizim kontekstimizdə isə *ər-*) müəyyənlik artikli ilə yaradılır. Bununla, məzmunun xüsusi tonu əmələ gəlir – söhbət sadəcə rəhmlı bir kəsdən deyil, hər kəsin tanıdığı Rəhmlidən gedir. Şübhəsiz,

¹ Коран. Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. М.: Аль-Фуркан, 1997, с. 551

² Коран. Перевод академика И. Ю. Крачковского. М.: Наука, 1990, с. 438

Всемилоостивый sözünü yaradanda Poroxova məhz bu incəliyi çatdırmağa çalışırdı.

“*Va-n-nastu va-ş-şəcəru yəscudan*” ayəsinin tərcüməsi də çox səciyyəvidir. Bu kontekstdə yalnız *nəstun* sözü müxtəlif variantlarda oxuna bilər - həm *ulduzlar*, həm *otlar* mənasında. Bütün digər kəlmələr səthi səviyyədə tam anlaşılandır. Məsələn, *şəcərətun* – ağac, *şəcərun* – ağaclar, *səcədə* - səcdə edirdi, *yəscudan* – ikili cəm, ind. zaman, *səcədə*-nin 3ş.

Kraçkovskinin tərcüməsində bu aşağıdakı kimi səslənir: “*трава и деревья поклоняются*”¹(otlar və ağaclar səcdə edir). Gördüyümüz kimi, *nəstun* sözünü Kraçkovski *трава* (ot) kimi tərcümə edir.

Poroxovanın tərcüməsində oxuyuruq: “*Склоняют головы перед Ним и звезды (в небе), и деревья (на земле)*”¹ (Onun qarşısında (göydə) ulduzlar, (yerdə) ağaclar baş əyir).

Aşkar görünür ki, Poroxova nəinki mətni dəyişdirir, hətta ona əlavələr qatır. Birincisi, *nəstun* “ulduz” kimi tərcümə olunur. Qeyd edək ki, bunun öz məntiqi var. İfadənin ümumi implisit mənası ondan ibarətdir ki, “Allaha, göydə olan və yerdə olan hər şey tabedir”. Bu interpretasiyada ulduzlar – göydəkilərin, ağaclar isə - yerdəkilərin simvoludur. Həmin rəmzi aspekti nəzərə alaraq, əminliklə demək olar ki, Poroxovanın tərcüməsi daha dəqiqdir. Lakin unutmayaq lazımdır deyil ki, həmin tərcümə geniş xarakter daşıyır və, nəticədə, müəyyən dərəcədə orijinaldan uzaqlaşır. Ən birincisi, “səcdə etmək” sememası burada “склонять головы” (baş əymək) kimi tərcümə olunur.

Qeyd edək ki, semema səviyyəsində “поклоняться” (səcdə etmək) “склонять головы” (baş əymək) bərabər məfhumlar deyil. Belə ki, “поклоняться” (səcdə etmək) orijinala daha uyğundur, çünki qabarıq şəkildə Tanrıya münasibəti nümayiş etdirir. “Склонять головы” (baş əymək) öz absolyut pozisiyasında, yəni kon-

¹ Коран. Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. М.: Аль-Фуркан, 1997, с. 551

tekstə bağlı olmadan daha çoxmənalıdır. Məsəl üçün, “склонять головы” (baş əymək) sadəcə ehtiram mənasında da işlənir.

On dördüncü ayənin də tərcüməsi diqqəti çəkir – “*Xaləka-l-insənə tin salsalin kə-l-fəxxar*”.

Tin ərəbcədən tərcümədə ümumiyyətlə “gil” deməkdir, *salsal* – “səs çıxaran gil”, *fəxxar* – bişmiş gil, – “kimi”, yəni müqayisə deməkdir. Beləliklə, məlum olur ki, söhbət bizə məlum olmayan xüsusi gildən gedir. Məhz bu səbəbdən qeyd edili ki, bu – bişmiş gili xatırladan (bişmiş kimi) “səs çıxaran gil”-dir.

Kraçkovskinin tərcüməsində oxuyuruq: “Он сотворил человека из звучащей глины, как гончарная”¹ (O, insanı dulus kimi səs çıxaran gildən yaratdı).

Tərcümə sətridir və, prinsip etibarilə, tam düzgündür – belə ki, “как” müqayisə bağlayıcısı öz semantik-stilistik funksiyasını yerinə yetirir. Bir sözlə, *səs çıxaran gil* (звучащая глина) dulus gilini yalnız xatırladır, amma dulus gili deyil.

Poroxovanın tərcüməsində yazılıb: “Он создал человека из гончарной глины, (сухой и) звонкой (как фаянс)”². (O, insanı (quru) və (saxsı kimi) səs çıxaran dulus gilindən yaratdı).

Poroxova müqayisə bağlayıcısını atır və cəsarətlə insanın yarandığı gili dulus gili ilə eyniləşdirir. Nəticədə, tərcüməçinin heç düşünmədiyi çox böyük profanasiya yaranır.

Quranda, bu *səs çıxaran gilin dulus gilinə oxşarlığı (dulus gili kimi)* deyiləndə, həmin müqayisənin məqsədi – faktın məğzini insanlara tanış olan əşya və hadisələr aləminə yaxınlaşdırmaqdır. Şübhəsiz ki, *salsal* heç də *fəxxar* deyil. Lakin insana *salsalın* nə olduğunu, hansı material olduğunu necə başa salmaq olar? Bu halda *fəxxar* təsvirindən istifadə etmək təbii və məntiqlidir. Lakin həmin müqayisə o demək deyil ki, insan *salsal* və *fəxxar* sözləri arasında bərabərlik işarəsi qoymalıdır.

¹ Коран. Перевод академика И. Ю. Крачковского. М.: Наука, 1990, с. 438

² Коран. Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. М.: Аль-Фуркан, 1997, с. 551

Sablukovun tərcüməsində həmin ayənin qəribə interpretasiyasına rast gəlirik. O yazır: “Он сотворил человека из глины, как горшечник”¹ (O, insanı dulusçu kimi gildən yaratdı). Beləliklə, Sablukovun tərcüməsində “как” (kimi) müqayisə bağlayıcısı məntiqi vurğunu materialdan (dulus gilini xatırladan gil) əməl subyektinə ötürür, yəni Allah dulusçuya bənzədilmiş olur və insanı gildən yaradır.

Gil, yəni insanın yarandığı materialın problemi bununla tam neytrallaşdırılır. Belə çıxır ki, Allah, dulusçu kimi, insanı adi gildən (dulusçuluqda istifadə edilən gildən) yaratdı.

Azərbaycan dilinə tərcümədə düzgün vurğu saxlanılır: “*İnsanı (Adəmi) saxsı kimi (toxunanda səs çıxaran) quru palçıqdan O yaratdı*”².

Fikrimizcə, həmin ayənin ən düzgün tərcüməsi ingilis nəşrindədir: “He created man from dry clay like earthen vessels”³. Bəlkə, bunun səbəbi ingilis dilinin semantik və leksik-frazeoloji resursları ilə bağlıdır. Bəlkə də, belə düzgün və gözəl tərcümə - ingilis dilini mükəmməl bilən və eyni zamanda Quran elmini və müsəlman teologiyasını dərinlən öyrənən tərcümənin məharətindədir.

Clay leksik vahidi, Müllərin lüğətində aşağıdakı mənalara malikdir: “1) gil, gil-torpaq, 2) lil, çəng, 3) bədən, cisim, 4) *poet*. kül, 5) gil çubuq”⁴. Qurandakı mənaların bütün diapazonu *clay* sözünün semantik quruluşunda əksini tapır.

Semantik strukturun bu cür evolyusiyası mənanın öncədən düşünüldüyünü sübut edir, hazırkı kontekstdə dini aspektdəki (Bibliyadakı) mənanın düşünüldüyünü. “Bədən, cisim” (тело, плоть) sözlərinin “kül” (прах) kəlməsi ilə də əlaqəsi çox səciyyəvidir. Burada biz, faktiki olaraq Toranın bütün fon informasiyasına uyğun olan Bibliyadakı mənanın, eləcə də Nəyat kitabındakı (Книга Бытия) məşhur ifadənin fəlsəfəsinə təsadüf edirik: “в поте лица твоего будешь есть хлеб, доколе не возвратишься в землю, из

¹ Коран. Перевод с арабского Г.С. Саблукова. Кувейт, 1993, с.1025.

² Əl-Qur’anül Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edən: Z.M. Bünyadov, V.M. Məmmədəliyev. Bakı, 2005, s.498

³ Holy Qur’an. Translated by M.H. Shakir. Islamic Republic of Iran, 1928, p.533

⁴ Мюллер В.К. Англо-русский словарь. М. Русский язык, 1990, с. 132

которой ты взят, ибо прах ты и в прах возвратишься”(Бытие, 3:19) – (alın təri ilə çörək yeyəcəksən – ta götürüldüyün torpağa qayıdacağın ana qədər, çünki sən külsən və külə dönəcəksən).

“Ərrəhman” surəsinin ardıcıl təhlili göstərir ki, akademik Kraçkovski tərəfindən hazırlanan tərcümə daha dəqiqdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1) Многозначность в языке и священном писании // Elmi xəbərlər. ADU, Bakı, № 4, 2008, s. 198-202

2) Семантический диапазон сакрального понятия и его влияние на перевод // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей, Баку, Мутарджим № 5, 2008, s. 80-83

3) Внутренняя форма и ее активизация в священном тексте // Elmi xəbərlər. ADU, Bakı, № 1, 2009, s. 138-142

4) Русские переводы суры “Аррахман”. Проблема адекватности // “Fililogiya məsələləri”, Bakı. AMEA Əlyazmalar İnstitutu № 7, 2009, s. 308-313

5) Русские переводы Корана. Адекватность и интерпретации // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, Курск, № 4, 2009, s. 91-93

6) Влияние современной лингвистики на теорию и практику перевода // “Fililogiya məsələləri”, Bakı. AMEA Əlyazmalar İnstitutu № 3, 2011, s.293-300

7) Понятие сакрального текста и особенности его перевода на другие языки // “Fililogiya məsələləri”, Bakı. AMEA Əlyazmalar İnstitutu № 4, 2011, s.368-374

8) Особенности текста суры “Аррахман” в переводах академика И.Ю. Крачковского и В. Пороховой // Вестник. Серия “Филологические науки”. КазГЮУ. Астана, 2011, №2.

**THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SURAH'S "ARRAHMAN" TRANSLATIONS BY ACADEMICIAN
Ī.Y.KRACHKOVSKY AND V.POROKHOVA.
THE SEMANTIC STRUCTURE OF THE TEXT
IN COMPARISON WITH THE ORIGINAL**

SUMMARY

The dissertation deals with the Koran's Russian translations. The translations made by academician I.Y.Krachkovsky and V.Porokhova is comparatively analysed in the research.

The dissertation consists of introduction, two chapters, conclusion and bibliography.

The introduction deals with the urgency of the topic, object and subject of the work, its aim and tasks, sources of the research, scientific novelty, theoretical and practical significance as well as theses risen to defense.

The first chapter is called "The problems of sacral text's translation and modern linguistics". This chapter consists of 2 sections. The 1st section deals with characteristics of sacral text and factors making the translation complicated. The 2nd section examines modern linguistics and its influence on the theory and practices of translation. The analysis reveals that mistakes made in sacral texts' translation are often connected with objective language factors.

The second chapter is called "Stylistic-semantic characteristics of Krachkovski's and Porokhova's Russian translations of surah "Arrahman". This chapter comparatively analyses Krachkovski's and Porokhova's Russian translations of surah "Arrahman". Other Russian, English and Azerbaijani translation are also analysed. All translations are compared with the Arabic original.

The conclusion consists of results of the research and short generalizations.

Подписано к печати 23.05.2011
Формат: 60x84 1/16, Заказ 026. Тираж 100.

*Министерство образования Азербайджанской республики
Бакинский славянский университет*

Издательско-полиграфический центр «Китаб алями»
Адрес: Баку, ул. С.Рустама 25